

Рецензії

ОРЛИНЕ ПЕРО: МОНОГРАФІЯ ПРО ЮРІЯ КОСАЧА

Радишевський Р. Юрій Косач: література як голос нації. – Київ: Талком, 2018. – 384 с.

Монографія про Юрія Косача вийшла під грифом Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міжнародної школи україністики НАН України й Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у серії “Студії з україністики. Вип. XXIII”. У розділі “Письменник на тлі життя і в житті” Р. Радишевський акцентує увагу на створенні символічної біографії Ю. Косача-міфотворця, особливого типу співвідношення емпіричних життєвих подій і художньої творчості. Ця вихідна сюжетна модель у свідомості письменника мала онтологічний статус, він її розглядав як схему власної долі й постійно співвідносив з усіма подіями власного життя, вона засвідчує безліч образних трансформацій у його творчості.

Юрій Косач – онук Олени Пчілки, племінник Лесі Українки. Народився 5 (за новим стилем – 18) грудня 1908 р. у с. Колодяжне Новоград-Волинського повіту, нині Ковельського району Волинської області. У 1927 р. закінчив Львівську академічну гімназію, від 1928-го студював право у Варшавському університеті, навчався в Сорбонні. 1927 р. заснував читальню “Просвіта” в рідному селі. У лютому 1931 р. був репресований польською владою за антидержавну націоналістичну діяльність і приналежність до УВО. Через 9 місяців його було звільнено з варшавської в’язниці під грошову заставу. Повернувшись на Волинь, 4 лютого 1932 р. знову потрапив до луцької тюрми і 5 листопада того ж року був засуджений як організатор нелегального “Культурного товариства”. Згодом Люблінський апеляційний суд збільшив термін ув’язнення з одного до чотирьох років і позбавив його громадянських прав. Не чекаючи арешту,

емігрував до Праги; від 1933 р. мешкав у Парижі. На початку Другої світової війни повернувся до Львова, де редагував у 1943 – 1944 рр. газету “Львівські вісті”. Потрапив до німецького концтабору, а згодом – до таборів Ді-Пі.

Юрій Косач дебютував у 1920-х роках віршами в журналі “Молоде життя” (під псевд. Орлине Перо); як прозаїк – оповіданням “Вершник над ланами” (Нові шляхи. – 1929. – 3 черв.). Співпрацював із “Літературно-науковим вістником” (1928 – 1929), був членом літературної групи “Танк”. Друкувався у часописах “Назустріч” (1934 – 1936), варшавському кварталнику “Ми” (1933). У 1938 р. отримав премію Товариства українських письменників і журналістів у Львові за збірки оповідань “Клубок Аріадни”, “Тринадцята чота” і “Чарівна Україна” (усі – Львів, 1937).

Опинившись у Німеччині, у вересні 1945 р. Ю. Косач разом із І. Багряним, В. Петровим (В. Домонтовичем) і Ю. Шерехом заснував Мистецький

Український Рух. Це період найінтенсивнішої творчої праці та злету думки письменника. Участь у правлінні МУРу, численні доповіді на письменницьких з'їздах, безліч публікацій у різних періодичних виданнях надихали його, генерували творчий неспокій. В альманасі "МУР" (1946. – №1) з'являється його повість "Еней і життя інших", в "Арці", яку редагував Ю.Шерех і членом редколегії якої він був, – уривки з історичного роману "День гніву" (1948. – №3-4). При газеті "Наше життя" у серії "Мала бібліотека МУРу" вийшло оповідання "Ноктюрн бе-моль" із післямовою Гр. Шевчука (Ю. Шевельова). Під мурівською маркою "Золота брама" побачили світ "Дійство про Юрія Переможця" та повість "Еней і життя інших". На думку В. Державина, Юрій Косач – блискучий стиліст, що коливається між бароковим романтизмом та експресіонізмом, а його "Дійство про Юрія Переможця" – вдало складений сценарій для історичного фільму.

Від 1949-го Юрій Косач – у США. У 1950 – 1951 рр. очолював редакцію української літературної газети "Обрії" у Нью-Йорку, яка невдовзі припинила виходити. Опинився без роботи, до цього додалися сімейні негаразди. Та це не зломало творчого духу письменника: виступав як публіцист, писав прозу, поезію, перекладав польських, французьких, англійських поетів. З 1959 по 1963 рік Ю. Косач редагував журнал "За синім океаном", який видавав за свої кошти, проте цей часопис також протримався недовго. Друкувався у різних періодичних виданнях Північної Америки, а також у польських еміграційних виданнях ("Wiadomości", "Kontynenty"), що виходили в Лондоні.

На еміграції, у Нью-Йорку, побачили світ збірки поезій "Кубок Ганімеда" (1958), "Золоті ворота" (1958), книжка історико-культурологічних нарисів "Від феодалізму до неофашизму" (1962). У 1980-ті роки у видавництві Мар'яна Коця (Нью-Йорк) виходять повісті й романи Ю. Косача "Сузір'я Лебеда", (1983), у якому автор висвітлює події в Україні перед Першою світовою війною; "Чортівська скеля" (1988) – про підпільну боротьбу в Західній Україні;

"Володарка Понтиди" (1987, перевид. Київ, 1987, 2013, 2015) – авантюрний роман про княжну Тараканову (як пише Р. Радишевський, йдеться про взаємини українського шляхтича Юрія Рославця і претендентки на імператорський трон княжни з українського козацького роду Дараганів, у спотвореній версії вона стала Таракановою). В останні роки Ю. Косач готував до друку роман "Смерть у Чигирині" – про завершення Хмельниччини, книжку про Нью-Йорк "Камінна баба".

З середини 1960-х років твори Юрія Косача починають друкувати і в Україні. Його поетичні та прозові добірки, есе, критичні статті з'являються в журналах "Вітчизна", "Всесвіт", "Дніпро", "Жовтень", у газеті "Літературна Україна" та ін. У 1966 р. у видавництві "Радянський письменник" виходить перша книжка письменника в Україні – збірка поезій "Мангаттанські ночі", через 9 років – збірка поезій "Вибране" ("Дніпро", 1975) та книжка новел про революцію й громадянську війну в Латинській Америці "Лиха доля в Маракайбо" ("Молодь", 1976), у 1980 р. – друга поетична збірка "Літо над Делавером". Ю. Косач неодноразово відвідував Україну, побував у Києві, Львові, Каневі, Луцьку, Колодяжному.

Читаючи біографію письменника, задаєшся питанням, чому Юрій Косач так часто змінював моральну позицію і переходив від табору до табору. Наведу лист Ю. Косача до Д. Донцова від 31 березня 1930 р.:

"З тремтінням пишу ці рядки, котрі не знаю, чи будуть Вами взагалі читані, коли поглянете на прізвисько їх автора. Свідомо не хотів я показуватись і непокоїти Вас на Різдвяних святах, коли пан доктор випадково змушені були зустрічатись зі мною.

Розмови отже тим більше були б зайві, бо ще занадто свіжим був факт мого сумної пам'яті перебування в "Нових шляхах". Тепер, беручи під увагу деякий протяг часу (1/2 р.), за котрий смію твердити, я осягнув певний ступінь реабілітації, осмілюсь звертатись до п. доктора з бажанням почути його думку, що було б для мене в цей час найбільш цінним.

Не буду розводитись над причинами і фактом мого побуту в НШ. Зазначу лиш, що це не було запроданство ані зміна ідеології, на загал це просунення тактичного характеру, маюче під собою певні підстави, які можу доказати документально, як у виді листів моїх родичів, тепер підсудних процесу СБУ, так і “Розбудови нації”. Певний відсоток очевидно треба віднести на провокацію зі сторони НШ, на молодечий запал, чужі впливи і ще не зовсім здекларований, поверховий мій світогляд як націоналіста, котрого дверей треба шукати в мойому оточенню: демократичній волинській стихії з червоним душком, з котрої я черпав снагу і тематику, з другого боку, м’якотіле варшавське середовище і Танк з його янусівським обличчям і есенінськими надривами Маланюка.

Знов же виступ мій з НШ був зовсім самочинний, доконаний як відомо перед остаточним здекларуванням Львова відносно ССРСР, незалежний від жадних впливів. Фатальний збіг обставин причинився до того, що Коломийцева заява була перед мою, хоч я писав її ще тоді, коли Коломиєць цілком вітав в емпіреях своїх “станів”.

Єдиним чинником було власне викристалізування національної ідеології у мойому внутрі і безпосередньо процес СБУ.

Остаточно я закріпив себе як націоналіста, приймаючи всі аксіоми “Націоналізму” і опираючи їх на раціональних, матеріяльних підставах, до котрих дійшов студіями. Жадного ухилу бути не може. Націоналізм в мені перегартувався як в горлі і є для мене як серце. Очевидно не претендую ані хвилини, щоб п. др. мені вірив. На це не маю даних. Але річ не в фразах, а в чині. Збірка “Набат”, повість “Чорнозем”, що мають отсе вийти, покажуть мое обличчя. З речей у “Неділі” теж можна здекларувати мене. Львівська молодь, в тому числі “Листопад”, “Хмарогрім”, поставилась до мене дуже прихильно і з довір’ям. Праця, яку я веду в студентів і на Волині, допомагає до того, що мое становище до кінця року буде закріплене і я увійду в дійсні члени “Листопаду”.

Але розуміється, рішальне слово і санкція моєї реабілітації залежить від

Вас, пане докторе. ЛНВ був і лишається для мене вихідним і остаточним ідеалом, критерієм моєї літературної праці. Не можу мріяти, очевидно, про те, щоб дістатись колись на сторінки ЛНВ, ходить мені тільки про знаття, що маю моральну підтримку і довір’я у п. доктора. Це є моїм єдиним бажанням. Пригадую панові докторові Наполеонове: “помилитися може й великий, упасти тільки нікчемний” і невмируще *totry again*.

З глибокою повагою Юрій Косач” (Archiwum Dmytra Donsowa. – Biblioteka Narodowa w Warszawie. – MF 83983. – S.279-280).

Мінливість життєвої позиції Ю. Косача, про яку він сам пише у листі до Д. Донцова і якої останній не може йому вибачити (лист-відповідь від 8 квітня 1930 р.), спершу приводить його до “Літературно-наукового вісника”, а пізніше до “Нових Шляхів”. Проте порвавши з останнім виданням, він до Донцова так і не повернувся, заперечуючи твердження редактора, що його “вісниківці не потребували”, а навпаки, сам заявляв, що відмовився відновити зв’язки з ними. Пізніше він приєднався до групи “Танк”, часописів “Ми”, “Назустріч”, а згодом, уже проживаючи у США, пішов на співпрацю з агентами спецслужб СРСР. Можна сказати, що справжнім художнім твором було життя Юрія Косача, а він у його просторі був лише “іграшкою долі”, індикатором різносторонності буття, усіх його напрямів, “суб’єктом буття і точки зору”. Щоб якось пояснити життєві зигзаги Ю. Косача, його симпатії й антипатії, безпринципність, Р. Радишевський спирається на припущення М. Р. Стеха, що цей письменник “найбільш клінічно” з усіх його українських сучасників виявив в особистому житті ті “хиби й дефекти” “я”, що пов’язані з “одержимою” службою творчому імпульсу, який монополізував його життєву енергію, дуже мало лишаючи місця для інших сфер життя (с. 20). Ми насолоджуємося його текстами, а вони вже не належать Косачеві як реальній особі, бо вони – частина нашого знання, нашої ноосфери, нашого досвіду, і їм місце у скарбниці нашої національної літератури.

У розділі “Крізь духові терени українські”. Модерний історизм прози” акцентовано на тому, що вся творчість

Ю. Косача осяяна національною ідеєю, є всі підстави говорити про історіософічне наповнення творів письменника, його задуми, узагальнення, концепції, модифікацію романтичної історіософії свободи в його історичних персонажах, циклостазію національних художніх образів. Водночас він оцінює українську культуру з погляду загальноєвропейських духовних цінностей.

До першого періоду його творчості (1920 – 1949 рр.) належать: “Вершник над ланами”, збірки новел та оповідань “Чорна пані”, “Чарівна Україна”, “Клубок Аріадни”, “Тринадцята чота”, поетичні збірки “Черлень”, “Мить із майстром”, повісті “Вечір у Розумовського”, “Сонце в Чигирині”, “Глухівська пані”, “Чад”, оповідання “Гірке життя синьйора Нікколо”, драматична поема “Облога”, романи “Рубікон Хмельницького”, “День гніву”, “Еней і життя інших”, трагедія “Дійство Юрія Переможця”. Крізь маркування історичних подібностей і паралелей помітні впливи різних європейських літератур (бароко, екзистенціалізму, експресіонізму), бажання інтегрувати українське письменство у світовий контекст. Визначальною рисою творів цього періоду є історична тематика, де образ України бачений з відстані, в емігрантському контексті, однак історичні події він трактує у ситуації “постісторії”, розгортаючи свої наративи не як лінійні структури, а структури нелінійні, презентативні. Для другого періоду його творчості (1949 – 1990 рр.) властиві місткість, масштабність, символічна загушеність: збірки поезій “Мангаттанські ночі”, “Літо над Делавером”, збірка новел “Лиха доля в Маракайбо”, повість “Сузір’я Лебеда”, роман “Володарка Понтиди”. Тут помітні прагнення до глибшого психологізму й філософічності, бажання втілити культурний і геополітичний ідеал українського національного простору. Цим визначено певні вектори художньо-структурного пошуку письменника, намагання вивести на яскраве світло мотиваційну сферу особистості, використовуючи драматизовано зображення. Образ України тут створений на реальних враженнях автора від поїздок у рідний край, збагачений емігрантськими рефлексіями.

У розділі ““Цезар степів” Богдан Хмельницький” Р. Радишевський аналізує роман “Рубікон Хмельницького”, що є, власне, продовженням втраченого роману “Затяг під Дюнкерк”. Дослідник стверджує: “Романтична поема, яку Ю. Косач написав у бароковому стилі, утверджувала ідею патріотизму, що пробуджувала особистість до індивідуалістичної волі для боротьби заради України як європейської потуги на передчутті нового імпульсу націєтворення. Бароковість стилю Ю. Шерех виділив як визначальну рису Косачевого трагізму, що дало підставу вважати її унікальним явищем у тогочасній українській літературі” (с. 70–71).

Серед інших проблем, порушених автором монографії, привертають увагу національний контекст повісті “Еней і життя інших”, авантюрний роман-щоденник “Володарка Понтиди”, родинна сага “Сузір’я Лебеда”. У сфері повсякденних людських стосунків і творення нових взаємин, переконаний дослідник, Ю. Косач шукає і знаходить реальні людські цінності, зокрема й цінності моральні, гідні найвищого поетичного ствердження.

У монографії оглянуто драматургічний доробок Ю. Косача (розділ “За новий стиль українського театру”). Давно назріла необхідність увести в науковий обіг його драматичні твори (“Скорбна симфонія”, “Кортес і безталанна”, “Облога”, “Марш Чернігівського полку”, “Дійство про Юрія-Переможця”), з’ясувати їх у процесі руху (автор – аудиторія – задум – текст). Встановити їх джерела, експериментальну основу, як вона узгоджувалася із загальними тенденціями розвитку української еміграційної літератури, як на його твори реагувала критика і, зрештою, як у його творах переплітаються біографія й географія, як вони корелюють з українською літературною традицією та владним поступом модернізму і його найрізноманітніших течій.

Р. Радишевський прагне з’ясувати контекстуальне тло драматургічних творів Ю. Косача, бо в знаковому втіленні текстової даності, вважає він, помітні соціокультурні, релігійні, ідеологічні,

естетичні, біографічні “голоси”, і вони так чи так складають поліфонічну гармонію структурних елементів і неминуче впливають на проблемно-тематичний, зображально-предметний, образно-стильовий рівні твору та його поетику. Тут помічаємо цілу сув’язь дрібніших завдань, які дослідник ставить перед собою: окреслити особливості критичної рецепції Косачевої драматургії в Україні й поза нею, виявити сліди автобіографізму в драмах письменника, дослідити, як він втілює ідеї екзистенціалізму та формати “театру абсурду”, наскільки в нього виражена самоідентичність, як видозмінюється художня правда, яким є інтертекст його творів та ін. За об’єкт дослідження обрано драматичні твори Ю. Косача “Вікінг і Ярославна”, “Потойбіч”, “Ворог”, “Зозулина дача”, “Скорбна симфонія”, “Кортес і безталанна”, “Марш Чернігівського полку”, “Облога”, “Дійство про Юрія-Переможця” та ін.

Уперше введено драми письменника в контекст української драматургії, з’ясовано проблему самоідентифікації та духовних констант рідного простору, художнє втілення екзистенційних мотивів самотності, відчуження, абсурдності життя, обґрунтовано поглиблений психологізм творів, виявлено своєрідність авторського мислення, новаторські тенденції у творчій практиці Ю. Косача. Особливо вдало здійснено інтертекстуальний аналіз драми “Дійство про Юрія-Переможця”, де з’ясовано номінативний аспект авторської стратегії діалогізму, проаналізовано бароккові ремінісценції й окремі міфологічні образи, що були присутні ще в шкільних драмах різдвяного і великоднього циклу, драмах-міраклях, драмах-мораліте. Завершують монографію розділи, присвячені поетичній творчості Ю. Косача й аналізу його есею “На варті нації”.

Отримано 18 грудня 2018 р.

Олександр Астаф’єв
м. Київ

ДОСЛІДНИК У ПОШУКУ НЕ-МІСЦЬ

Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. – Чернівці: Книги – XXI, 2018. – 272 с.

Не від сьогодні Ярослав Поліщук грається в слова на українському літературознавчому полі. Дослідник здавна виробив власний оригінальний стиль письма, який можна означити як гібридний плід літературознавства та географії. Для аргументації цієї тези навіть не треба аналітично занурюватися в його наукові праці – досить пригадати їх назви: “Міфологічний горизонт українського модернізму”, “Література як геокультурний проект”, “Пейзажі людини”. Нова книжка, яка нещодавно вийшла друком у чернівецькому видавництві “Книги – XXI”, цілком логічно й певною мірою очікувано вписується в

означений ряд авторських дослідницьких преференцій, бо назва її – “Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі” – демонструє знаний вже читачам і колегам давній інтерес до геолокації, картографування,

маркування місць тощо. За ідеєю й композицією книжка виглядає свіжо, згадкою про “місця” й “не-місця” інтригуюче, а за широтою дослідницької ерудиції та стилем викладу – майстерно збалансованою.